

Gösta Lavén

TEXTEN SOM BETYDELSEHELHET

En diskussion av van Dijks makro- och mikrostrukturbegrepp

Syftet med detta arbete är att diskutera två centrala begrepp i van Dijks textlingvistiska arbeten (se främst monografierna från 1972 och 1977), nämligen makrostruktur och mikrostruktur, särskilt när det gäller deras relevans för explikationen av textens semantiska koherens. Även vissa jämförelser med Agricolas och Ščeglovs & Žolkovskijs textmodeller kommer att göras (se not 1,4,5). Utan att dela van Dijks syn på avgränsningen mellan semantik och pragmatik kommer jag här att uppehålla mig vid det som i van Dijk (1977) avses med semantisk makrostruktur och mikrostruktur. Den kritik som kommer att föras fram kan sannolikt också riktas mot de av van Dijk postulerade pragmatiska motsvarigheterna till dessa begrepp (ibidem).

Den grundläggande intuition (då det gäller textens betydelse och därmed också dess semantiska koherens) som van Dijk teoretiskt vill explicera med utgångspunkt från distinktionen mikro- och makrostruktur kommer ganska tydligt fram i följande citat: "The hypothesis is that they (the macro-structures - GL) are an integral part of the meaning of a discourse, and that, therefore, they are to be accounted for in a semantic representation. The basic idea is that the meaning of a sequence is not merely the 'sum' of the propositions underlying the sequence, but that, at another level, we should speak of the meaning of the sequence as a whole, hierarchically ordering the respective meanings of its sentences" (ibidem, s. 143). Med hjälp av makrostrukturbegreppet ska man, menar van Dijk t ex kunna förklara varför en satssekvens som den följande med avseende på helheten är inkoherent:

I bought this typewriter in New York, New York is a large city in the USA. Large cities often have serious financial problems... (ibidem, s. 149)

Bristen på koherens beror på att sekvensen saknar ett tema ('topic of conversation' eller 'topic of discourse'), ett begrepp som också, menar van Dijk, kan expliceras om man postulerar en underliggande makrostruktur. Målet är alltså att beskriva texten som en koherent betydelsehelhet.

Nu till definitionerna av de teoretiska begreppen (efter van Dijk 1977). Med semantisk mikrostruktur avses "the semantic structure of the sequence of sentences" (ibidem, s. 143). Denna struktur representeras som en ordnad mängd av propositioner. Bland dessa ingår även infererade propositioner. Det kan nämligen visa sig nödvändigt att postulera sådan "implicit information", vilken betraktas som "this SET OF IMPLICATIONS NECESSARY FOR THE INTERPRETATION OF SUBSEQUENT SENTENCES" (ibidem, s. 112). Dessa implikationer kan vara av såväl deduktiv som induktiv karaktär.

En semantisk makrostruktur (ibidem, s.137) är "a SEMANTIC REPRESENTATION of some kind, viz. a proposition entailed by the sequence of propositions underlying the discourse (or part of it)". Denna definition¹⁾ medger att man kan tala om olika makrostrukturella nivåer: "Given the definition, any proposition entailed by a subset of a sequence is a macro-structure for that subsequence. At the next level these macro-structural propositions may again be the subject to integration into a larger frame, ie entail, jointly, a more general macro-structure". Den mest generella makrostrukturen ("THE macro-structure of a sequence") blir då den som impliceras av de andra makrostrukturerna (som alltså ligger närmare textytan).

Makrostrukturerna är relaterade till mikrostrukturerna genom s.k. macro-rules, vilka tillsammans kan sägas ytterligare specificera den inferens- eller implikationsrelation som råder

mellan makro- och mikropropositionerna. Makroreglerna är, säger van Dijk, av reducerande och generaliserande karaktär i den bemärkelsen att samtidigt med en reduktion av den semantiska informationen i mikrostrukturen sker en integration av denna information på en mer global representationsnivå. Vidare är dessa operationer rekursiva och genererar således flera makrostrukturer av varierande abstraktionsgrad. Fyra makroregler urskiljes²⁾:

MR-1: DELETION

Of a sequence of propositions we may delete all those denoting an accidental property of a discourse referent (under the general constraint: if not necessary for the interpretation of following propositions).

MR-2: GENERALIZATION

Of a sequence of propositions we may substitute any subsequence by a proposition defining the immediate super-concept of the micro-propositions.

MR-3: SELECTION

Of a sequence of propositions we may delete all propositions which represent a normal condition, component or consequence of a fact denoted by another proposition (according to general postulate or frame).

MR-4: CONSTRUCTION

Of a sequence of propositions we may substitute each subsequence by a proposition if they denote normal conditions, components or consequences of the macro-proposition substituting them.

(Anm.: För en diskussion av begreppet 'frame', se Jerzy Kamiński's arbete i detta nummer av SLOVO)

Exempel:

MR-1: Mary played with a ball. The ball was blue \Rightarrow
Mary played with a ball;

MR-2: Mary played with a doll. Mary played with blocks...
 \Rightarrow Mary played with toys;

MR-3: I went to Paris. So I went to the station, bought
a ticket, took the train. \Rightarrow I went to Paris (by
train);

MR-4: I went to the station, bought a ticket... \Rightarrow
I traveled (to Paris) by train;

(ur van Dijk, Kintsch /1978/)

Av definitionerna av makro- och mikrostrukturen ovan framgår det att makrostrukturen kan betraktas som en delmängd av textens implicerade propositioner (mikrostrukturen innehåller ju också sådana element)³⁾. Ibland kan makropropositionerna uttryckas direkt i texten genom s.k. 'topical sentences' (van Dijk 1977, s. 150), men kvar står den särskilda implikativa relationen till de övriga propositionerna i sekvensen. Jfr följande exempel:

Staden var på tillbakagång: husen var illa medfarna,
och många arbetslösa stod och hängde i gathörnen.

där den första satsen innehåller en proposition som på ett induktivt sätt impliceras av propositionerna i de två efterföljande satserna.

Van Dijks tanke att man för representationen av texthelheten måste räkna med implikativa relationer mellan textelementen (av den karaktär som anges i definitionen av makrostrukturen) är nog riktig. Det är svårt att se hur en text kan framstå som koherent om den inte kan tillskrivas ett tema, ämne o.dyl. Tesen är dock inte helt problemfri, vilket van Dijk också medger: i vissa texter, särskilt litterära (t.ex. modernistiska dikter) förefaller det vara svårt eller omöjligt att urskilja ett tema (för en detaljerad diskussion av detta problem, se van Dijk 1972, s. 273 f.).

Emellertid måste man ifrågasätta om van Dijks makroregler verkligen kan förbinda mikrostrukturen med makrostrukturen. Ett första krav som bör ställas här är att varje mikroelement ska kunna föras tillbaka på ett motsvarande makroelement. MR-1 kan uppenbarligen inte tillfredsställa detta krav, eftersom den helt enkelt stryker den information i mikropropositionen vilken betraktas som "accidental"⁴⁾. Däremot är en sådan regel mer motiverad om man ställs inför uppgiften att blottlägga textens generiska struktur, d.v.s. en struktur (av makrokarakter) som kan tillskrivas en viss typ av texter, t.ex. narrativa (så t.ex. utelämnades i Kamiński & Lavén /1979/ attributiva och adverbiala bestämningar vilka kunde ses som irrelevanta i narrativt avseende). De övriga makroreglerna leder dock till att ett samband bevaras: den makroproposition som blir resultatet av MR-2 står i ett hyperonymiskt förhållande till mikropropositionerna, medan det råder ett induktivt samband mellan makro- och mikrostrukturen efter appliceringen av MR-3 och -4.

En invändning som kan riktas mot alla fyra makroreglerna är att de snarare anger den yttre formen för sådana regler än innehållet: de specificerar inte grundläggande begrepp som "accidental property", "immediate superconcept" o.s.v. (liknande kritik kan f.ö. också riktas mot motsvarande komponenter i Agricolas och Ščeglovs & Žolkovskijs textmodeller samt mot generaliseringsprinciperna i Kamiński & Lavén /ibidem/)⁵⁾. För att reglernas intuitiva karaktär ska kunna elimineras måste inte minst ett lexikon byggas upp, som bl.a. tillfredsställer det grundläggande kravet att lexemens betydelser och inbördes relationer specificeras på så sätt att cirkeldefinitioner undviks (utarbetandet av ett sådant lexikon in- tar en central plats i t.ex. Petöfis forskning /se bl.a. Petöfi 1978/). Såväl paradigmatiska som syntagmatiska lexem- relationer kan beskrivas med hjälp av en teori om s.k. ak- tantroller (jfr här Lennart Lönngrens arbete i detta nummer av SLOVO). Var gränsen går för en sådan teoris beskrivnings- kapacitet återstår emellertid att undersöka.

Makroreglerna aktualiserar slutligen också frågan om textens tolkning. En adekvat textteori måste kunna förklara varför en text kan bli föremål för flera interpretationer (vilket i van Dijks termer skulle innebära att den tillskrives alternativa makrostrukturer /van Dijk 1977, s. 162/). På så sätt kompliceras beskrivningen av textens semantiska koherens.

NOTER

- 1) Denna definition av makrostrukturen kan jämföras med definitionen av temabegreppet hos Agricola (1976, s.15): "Wir nehmen somit als Thema eines Textes oder Teiltextes einen begrifflichen Kern im Sinne der Konzentrierten Abstraktion des gesamten Textinhaltes an, in Form der verbal ausgedrückten, aber auch logisch-semantisch repräsentierbaren Struktur eines Sachverhaltskomplexes aus Prädikaten, und Aktanten (Handlungsrollen)" Jfr också Šceglov & Žolkovskij (1977), där ett tema betraktas som "ett slags semantisk invariant för alla relevanta aspekter, element, episoder o. dyl. av och i en text". Tema hos ovannämnda forskare (liksom makrostrukturbegreppet hos van Dijk) är i motsats till hypertema hos Daneš (1970) inte direkt relaterat till uppdelningen tema - rema (topic - comment) på satsplanet.
- 2) Det är uppenbart att MR-3 och -4 kan betraktas som varianter av en och samma regel. I senare arbeten av van Dijk (se t.ex. 1979) har de slagits ihop.
- 3) Genom att van Dijk i sitt arbete från 1977 förefaller att ha lämnat den generativ-semantiska approachen från 1972, där mikrostrukturen ("the textual surface structure") framstår som resultatet av transformationer av en mer eller mindre given makrostruktur ("the deep structure of the text"), behöver den nuvarande modellen inte leda till upprepningar då det gäller representationen av textens propositioner (jfr här Larsson /1978, s. 78/).
- 4) Jfr här Agricola (1977), där det avgörande kriteriet för hur långt texten kan reduceras är att den måste kunna "re-verbaliseras".
- 5) Agricola (1977) medger att de "hyperonymiseringsoperationer" som ska förbinda texten med dess tema kommer att vila på en intuitiv grund så länge det saknas en tillfredsställande beskrivning av det lexikaliska systemet.
Šceglovs och Žolkovskijs textmodell är i första hand avsedd för litterära texter, (för en engelskspråkig presentation av modellen se t.ex Šceglov & Žolkovskij /1976/). De operationer som förbinder texttemat med texten, de s.k. expressivitetsgreppen ('priemy vyrazitel'nosti'), utgörs av olika slags variationer av temat, som konkretisering, variation, kontrast o.s.v. med vilkas hjälp vissa konstnärliga effekter ska uppnås. Även här kan man göra anmärkningen att blottläggandet av temat sker på ett övervägande intuitivt sätt.

REFERENSER

- Agricola, E. (1976), Vom Text zum Thema, i Daneš, F., Viehweger, D. (utg.), Probleme der Textgrammatik, Studia grammatica, Berlin 1976.
- (1977), Text - Textaktanten - Informationskern, i Daneš, F., Viehweger, D. (utg.), Probleme der Textgrammatik, Studia grammatica XVIII, Berlin 1977.
- Daneš, F. (1970), Zur linguistischen Analyse der Textstruktur, Folia linguistica, 4, 1970.
- van Dijk, T.A. (1972), Some aspects of text grammars. A study in theoretical linguistics and poetics, The Hague 1972.
- (1977), Text and Context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse, London - New York 1977.
- (1979), Recalling and Summarizing Complex Discourse, i Burghardt, W., Hölker, K. (utg.), Text Processing, Berlin - New York 1979.
- van Dijk, T.A., Kintsch, W. (1978), Cognitive Psychology and Discourse: Recalling and Summarizing Stories, i Dressler, W.U. (utg.), Current Trends in Textlinguistics, Berlin - New York 1978.
- Kamiński, J., Lavén, G. (1979), Den semantiska koherensen i narrativa litterära texter (med Tjechovs "Posle teatra" som undersökningsmaterial), SLOVO, 17, Uppsala 1979.
- Larsson, K. (1978), Modeller och metoder i textlingvistik, Lund 1978.
- Petöfi, J.S. (1978), A Formal Semiotic Text Theory as an Integrated Theory of Natural Language (Methodological Remarks), i Dressler, W.U. (utg.), Current Trends in Textlinguistics, Berlin - New York 1978.
- Šceglov, Ju.K., Žolkovskij, A.K. (1976), Poetics as a theory of expressiveness: towards a "Theme ↔ Expressiveness Devices ↔ Text" model of literary structure, Poetics 5, 1976.
- (1977), Poëtika kak teorija vyrazitel'nosti (Model' "Tema ← PV → Tekst"), i Voprosy kibernetiki, vyp. 17, Moskva 1977.